

noviny

ČERVENÉHO KŘÍŽE

HISTORIE ŽENEVSKÝCH ÚMLUV

I.

Dne 22.srpna 2004 uplyne 140 let od podpisu *Ženevské úmluvy o zlepšení osudu raněných příslušníků polních armád*. Čím byl tento okamžik významný v historii snah o zlepšení osudu obětí ozbrojených konfliktů a co se v této oblasti za oněch 140 let změnilo – to jsou dvě otázky, na které se pokusíme odpovědět. Problematika mezinárodního humanitárního práva je, jak ukazují i události současné doby, stále věcí aktuální.

Je smutnou skutečností, že války jsou prostředkem řešení sporů mezi státy již od úsvitu historie. Průběh ozbrojených střetnutí byl v drtivé většině poznamenán nesmírnou krutostí – nejen přímo na bojišti mezi příslušníky armád, ale i mimo toto bojiště – osudy zraněných či zajatých bojovníků byly tragické – dobití, pobití či odvezení do otroctví bylo zcela běžné. Osudy obyvatel krajů, jimiž se válka přehnal, byly neutěšené stejně – stávali se obětí útoků, plenění a násilností...

Obraz, který se po staletí neměnil – a to i přes snahu mnohých docílit jisté humánnosti v čase, kdy promlouvají zbraně. Jistěže určité zásady regulující bojové úsilí a jej doprovázející násilí ve společnostech existovaly – připomeňme ideály rytířského boje, zásadu nedovolující užívat jedů či otravovat studně, zásadu azylu na církevní půdě, zásadu zakazující válčit ve dny významných náboženských svátků, imunitu studentů a církevních osob, snahu Lateránského koncilu (1139) zakázat kuši jako „nekřesťanskou zbraň“ a mnohé další. Tyto zásady však měly povahu především morálních imperativů, a i když se opíraly o autoritu církve, respektovaly se přamálo. Platilo, že účel boje je důležitější, než jeho způsob. Ochrana obětí byla záležitostí zcela podružnou a řešila-li se vůbec, pak jen formou místně a časově ohraničené dohody – např. o výpalném pro konkrétní město, o osudu zajatců v dané bitvě a podobně. I když mírové vztahy mezi státy již upravovala řada mezinárodních smluv, pokládala se válka stále za období, kdy – řečeno s Ciceronem – *právo mlčí*.

A právě zmíněná první Ženevská úmluva znamenala v této oblasti historický průlom – zrodila se mnohostranná *mezinárodní smlouva určená právě pro čas válečný*, uplatňující se univerzálně v každém místě a každém čase. Vytvořil se tak základ soudobého mezinárodního práva ozbrojených konfliktů – mezinárodně závazných pravidel omezujících válečné hrůzy a respektujících lidskou důstojnost.

II.

První *Ženevská úmluva* z r.1864 je zásadním mezníkem historie soudobého mezinárodního humanitárního práva. Byla přijata na Diplomatické konferenci, kterou 8.8.1864 zahájil prezident Mezinárodního výboru Červeného kříže (tehdy ještě zvaného Mezinárodní výbor pro pomoc raněným vojákům) gen. G.H.Dufour. Konference přijala jen se stylistickými úpravami návrh předložený Mezinárodním výborem a dne 22. 8. jej zmocnění zástupci 12 států podepsali – uveďme alespoň v tomto případě jejich výčet: Bádensko, Belgie, Dánsko, Hesensko, Francie, Holandsko, Itálie, Portugalsko, Prusko, Španělsko, Švýcarsko, Württenbersko. Konvence měla sice jen 10 článků, ale kodifikovala významnou zásadu, že každý zraněný voják, ať je jakékoli příslušnosti, musí být řádně ošetřen. Dále zavedla imunitu zdravotnického a duchovního personálu na bitevním poli, nemocnic a ambulancí. Stanovila mezinárodně platný rozeznávací znak pro zdravotnický a duchovní personál a zdravotnické jednotky – červený kříž na bílém poli a zakotvila roli pomocných organizací (dnešní Národních společností) při péči o raněné. Průběh konference byl tak hladký především díky rozsáhlým aktivitám H. Dunanta, který byl rozeným diplomatem využívajícím svých osobních kontaktů, ale poněkud i určitých rivalit mezi tehdejšími velmocemi Francií a Pruskem. V následujících letech k úmluvě přistoupila řada států – např. Rusko (1867), USA (1882), Rakousko-Uhersko (Podunajská monarchie se k této otázce stavěla zpočátku velmi chladně a k Úmluvě přistoupila 21.7.1866 – po porážce u Hradce Králové...), Velká Británie (1865) – r. 1900 počet smluvních stran přesáhl padesátku, což vzhledem k tehdejšímu počtu států znamenalo její přijetí celým světem. Úmluva se od počátku osvědčovala – dodejme, že např. pruský král nařídil při Prusko-Rakouské válce dokonce přednostní ošetřování raněných rakouských vojáků... Jistou komplikací se r. 1876 v Rusko – Turecké válce ukázal právě emblém Červeného kříže. Ačkoli byl zaveden jako hold Švýcarsku, prostý všech ideologických či náboženských obsahů, odmítlo jím Turecko označovat své zdravotníky a následně prosadilo zavedení alternativy – červeného půlměsíce na bílém poli.

Přijetím první *Ženevské úmluvy* vyvstal Mezinárodnímu výboru další úkol – role garanta mezinárodního humanitárního práva – tedy jeho prosazování, dohled na jeho dodržování a v neposlední řadě péče o jeho další rozvoj. Tyto úkoly nebudou zdaleka tak snadné, jak by

se mohlo z průběhu přijetí první *Ženevské úmluvy* zdát...

III.

Hnutí Červeného kříže nastolilo řešení právní regulace válek cestou mezinárodních smluv a tato idea se začala úspěšně realizovat. Z iniciativy Ruska se v r.1899 sešla v Haagu I. Mezinárodní mírová konference (následována II. konferencí z podnětu USA v r.1907), která se zabývala kodifikací pravidel vedení válek. Zabývala se pravidly pozemní války – přijala *Řád zákonů a obyčejů války pozemní* (revidovaný r.1907), do jehož formulací významně zasáhl expert vlády Ruska a Ruského Červeného kříže, právník a diplomat F.F.Martens. Konference řešila i války námořní – mj. adaptovala I.Ženevskou úmluvu pro podmínku námořních válek. Mezinárodní výbor Červeného kříže sice nebyl iniciátorem Haagských konferencí, ale podporoval prosazování jejich závěrů. Další rozvoj mezinárodního humanitárního práva byl již iniciován právě MV ČK – r. 1906 reviduje Diplomatická konference v Ženevě I.Ženevskou konvenci – upevňuje postavení dobrovolnických pomocných organizací (NSČK) a dává neutrálním státům právo poskytnout zdravotnické jednotky a personál.

Doslova v předvečer světového konfliktu uděluje IX.Mezinárodní konference ČK (Washington 1912) Mezinárodnímu výboru ČK mandát k poskytování humanitární pomoci válečným zajatcům. Přichází I.světová válka – konflikt do té doby nevídaných rozměrů – vyžádá si 10 milionů lidských životů, ukáže na nedostatečnost úpravy postavení válečných zajatců i civilistů na okupovaných územích... Nicméně MV ČK získá nesmírný věhlas – ačkoli ještě na počátku války nedisponuje téměř žádným administrativním zázemím, dokáže reagovat překvapivě rychle – nejenže se ujme péče o raněné (jen ve Švýcarsku bude v souladu s I.Ženevskou úmluvou hospitalizováno 67.000 raněných), úspěšně provozuje pátrací a informační službu pro válečné zajatce (založenou r.1870 během Prusko-Francouzské války, během 1.sv. války v ní působí i Romain Rolland) – kartotéka zahrne na 5 milionů záznamů a několiknásobně více zpráv bude předáno mezi zajatci a jejich blízkými a v neposlední řadě předá statisíce balíčků pomoci válečným zajatcům. Během I. svět. války zahájí MV ČK aktivity ke slučování rozdělených rodin.

IV.

První světová válka ukázala nedostatečnost norem mezinárodního humanitárního práva – jeho základem byla především I.Ženevská úmluva, dále její adaptace pro válku námořní a *Řád války pozemní*. Záležitosti válečných zajatců řešilo pouhých 16 článků *Řádu války pozemní*, ochranu civilních osob na okupovaných územích 14 článků, ochranu civilních osob

před přímým útokem pouhé 3 články tohoto řádu. Mnohé z aktivit MV ČK během války (za něž získal r.1917 Nobelovu cenu za mír) byly založeny nikoli na mezinárodních smlouvách, ale na respektu k této instituci a rezolucích mezinárodních konferencí ČK. Během světové války byly použity chemické zbraně. Na toto vše bylo třeba reagovat – MV ČK rozvinul intenzivní úsilí k rozvoji mezinárodního humanitárního práva. Výsledkem bylo přijetí *Ženevského protokolu o zákazu dusivých, otravných nebo podobných plynů a látek a prostředků bakteriologických* r.1925 (mimořádně jde dosud o jedinou smlouvu, kterou lze považovat za zákaz užití nukleárních zbraní). Významného pokroku bylo dosaženo na Diplomatické konferenci v Ženevě r.1929 – na základě předloh MV ČK byla přijata revidovaná I. Ženevská úmluva a především zcela nová úmluva *O zacházení s válečnými zajatci*, která čítala již 97 článků, mj. výslovně zakotvovala činnost Ústřední informační agentury pro válečné zajatce pod patronací MV ČK a dávala MV ČK právo rozvinout humanitární pomoc ve prospěch zajatců. Dále zavedla pojem „ochranné mocnosti“, jakožto nezúčastněné mocnosti hájící zájmy zajatců. Lze říci, že v otázce ochrany válečných zajatců byla snaha MV ČK úspěšná.

Jinak tomu bohužel bylo v případě civilních osob. Předloha projednávaná od r.1921 byla Diplomatickou konferencí r.1929 odmítnuta – vlády států světa to pokládají za příliš velký zásah do volnosti válčení, jednání s vládními experty se liknavě vlečou... Otázkou se zabývají Mezinárodní konference ČK v Tokiju (1934) a Londýně (1938) – doporučují přijmout úmluvu chránící civilisty v cizí moci (např. na okupovaných územích) a chránící obyvatelstvo před moderními způsoby vedení války, které mohou být zaměřeny právě proti civilistům. Diplomatická konference je navržena dne 10.6.1939, kdy Švýcarská vláda žádá vlády zemí světa o komentář k návrhům MV ČK. O několik týdnů později vypuká největší konflikt lidské historie – II.světová válka. Svět do ní vstoupí v oblasti ochrany civilistů vybaven jen několika chatrnými články Řádu války pozemní... Výsledky? Z válečných ztrát 50 milionů činí civilisté 50% - masivní bombardování sídlišť, deportace, vyhlazování civilistů na okupovaných územích...

V oblasti ochrany válečných zajatců postupuje MV ČK dle příslušné konvence – shromáždí 25 mil. karet a předá 120 mil. dopisnic, provede 11.000 kontrolních návštěv zajateckých táborů, předá 36 milionů humanitárních a zdravotnických zásilek, po válce zajistí repatriace zajatců...

Pomoc civilistům je těžší – MV ČK se nemůže odvolávat na žádnou smlouvu, jen na specifický charakter neutrální humanitární instituce. Předá však 24 milionů rodinných zpráv. Podaří se mu navštívit 170.000 internovaných Francouzů, v letech 1941-42 rozvine úspěšnou humanitární akci v Řecku, avšak opakované žádosti o vstup do nacistických „koncentračních táborů“ jsou opakovaně zamítány – i tak se od podzimu 1943 se podaří alespoň rozeslat 1.1

milionu humanitárních zásilek osobám, jejichž jména byla Ženevě k dispozici... Teprve 12.3.1945 získá prezident MV ČK Burckhardt od gen. Kaltenbrunnera povolení ke vstupu delegátů MV ČK do koncentračních táborů – v Rumunsku, Maďarsku a Slovensku tak MV ČK zachrání tisíce židovských občanů před „konečným řešením“. Již předtím navštíví delegace MV ČK ghetto v Terezíně, tato návštěva však neumožnila MV ČK poskytnout účinnou pomoc. V r.1944 získává MV ČK opět Nobelovu cenu míru...

V.

Druhá světová válka skončila r.1945. Byla v mnohém válkou totální, válkou zaměřenou proti civilnímu obyvatelstvu – a to jak ze strany tzv. Osy, tak v závěru války i Spojenců – vyhlazování civilního obyvatelstva, masivní nálety na osídlená území, použití jaderných zbraní – to vše bylo v příkrém rozporu se zásadou humanity. Otřesen těmito hrůzami vysílá svět své zástupce na Diplomatickou konferenci r. 1949 do Ženevy. Diplomatická konference výrazně zdokonalí úmluvy z předchozích let (označí je jako I., II. a III.) a přijímá novou úmluvu o ochraně civilních osob za války. Reaguje i na občanské války (zejm. válka ve Španělsku 1936-39, kde MV ČK pouze na základě specifického charakteru této instituce poskytoval zdravotnickou péči a navštěvoval internované obou stran). Konferenci však poznamenává duch studené války – výmluvné je, že čtyři Ženevské konvence o ochraně obětí ozbrojených konfliktů z 12.8.1949 zůstanou bez preambulí... Ani jeden z mocenských bloků nepřipustí širší regulaci vnitrostátních konfliktů – řeší je jediný čl. č.3, který však i tak je absolutní novotou v mezinárodním právu. Nepodaří se prosadit zásadní regulaci způsobů vedení války, takže ochrana civilistů před přímým útokem takřka chybí. I tak je *IV.Ženevská konvence o ochraně civilních osob* mimořádně významná – zahrnuje 159 článků a dokonale řeší zejména osudy civilistů pod cizí mocí... Zásadním pokrokem je, že *Ženevské úmluvy* napříště sankcionují jejich porušení – zavádějí povinnost všech států stíhat jejich porušení bez ohledu na státní příslušnost pachatele. Úmluvy rovněž rozšířily a upevnily kompetence MV ČK při dohledu nad jejich dodržování i postavení a práva Národních společností. Čtyři Ženevské úmluvy z r.1949 byly prospěšným pokrokem v oblasti humanitárního práva – platí dodnes a představují základ mezinárodního humanitárního práva. Je třeba zaregistrovat i skutečnost, že vznikem OSN r. 1945 se objevuje orgán umožňující nalézat výklad mezinárodně právních norem, a to i v oblasti humanitárního práva. Nadto je nadán pravomocí vynutit i silou dodržování mezinárodního práva.

VI.

Vývoj po přijetí *Ženevských úmluv o ochraně obětí ozbrojených konfliktů* z r.1949 brzy ukázal, že jejich ustanovení nejsou plně dostačující. Částečně to bylo známo již při jejich přijetí, dále vyvstaly problémy, které přinesl mezinárodní vývoj – tím vývojem byl především rozmach národněosvobozeneckého hnutí, které směřovala proti koloniálním režimům. Dominia zpravidla nechtěla přiznat těmto konfliktům mezinárodní charakter a tím povstalcům status „legitimních kombatanů“ a spíše na ně nahlížela jako na zločince. Dále se do popředí dostává rozvoj zbraní a metod vedení války a v souvislosti s tím ochrana civilních osob nevyřešená r.1949. Další výzvou je nárůst vnitrostátních konfliktů.

Jde však o běh na dlouhou trať – mnohem delší, než byla příprava přijetí Ženevské úmluvy r.1864... Již XX.Mezinárodní konference ČK (1965) ve Vídni ve své rezoluci formuluje zásady, které je nutné do smluv mezinárodního humanitárního práva doplnit. Tyto zásady schvaluje r. 1968 Valné shromáždění OSN a vyzývá MV ČK k přípravě příslušných předloh – ty jsou přijaty XXI. MK ČK (Istanbul 1969) a po té MV ČK jedná s vládními experty. Je dohodnuto svolat na r.1974 do Ženevy Diplomatickou konferenci, které MV ČK předkládá takto „předjednané“ návrhy. Její jednání se však zkomplikuje – jsou zde tři rozdílné platformy – Západ, Východ a rozvojové země, navíc proběhla válka ve Vietnamu se 70% civilních obětí. Konference dlouze jedná, nakonec je 8.6.1977 po složitých jednáních přijat *I.Dodatkový protokol k Ženevským úmluvám* a k překvapení *II. protokol* (na základě „zjednodušeného znění“ předloženého v předvečer závěrečného hlasování – jak vzpomíná čs. účastník jednání Prof.Mencer, nositel Medaile H.Dunanta). Oba protokoly jsou významným rozvinutím mezinárodního humanitárního práva – I.Protokol (*o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů*) výrazně zlepšuje standard ochrany poskytovaný Úmluvami z r.1949, a to všem kategoriím chráněných osob – především zcela zásadně rozvádí imunitu civilního obyvatelstva před útoky, definuje civilní objekty, zakazuje útoky, které by ohrozily civilisty (nerozlišující útok, útok na zařízení nutná k přežití obyvatelstva, útok na zařízení obsahující nebezpečné síly, útok na přírodní prostředí), upravuje poskytování humanitárních pomoci, nově do mezinárodního práva zavádí civilní ochranu. Dále zaručuje respekt k lidským právům a právům dítěte v době války. Boj proti kolonializmu chápe jako internacionální konflikt. V protokolu II. se pro rozsáhlé vnitrostátní konflikty zavádí ochrana srovnatelná s mezinárodními konflikty (ovšem bez statutu válečných zajatců). Souhrnně řečeno, přijetím obou Dodatkových protokolů jsou Ženevské úmluvy z r.1949 doplněny na v pravdě komplexní, základní kodex mezinárodního humanitárního práva (obsahující na 650 článků), nazvaný *Chartou humanity*...

Pro úplnost dodejme, že tento systém je doplněn některými smlouvami zakazujícími konkrétní zbraně – zejména jde o zbraně biologické (1972), některé konvenční zbraně (např.

proradné nástrahy, oslepující laserové zbraně, RTG-nezjistitelné střepiny,... 1980) či protipěchotní miny (1997). Proces humanizace ozbrojených konfliktů nekončí – MV ČK řeší problém nevybuchlé munice či zbraní malé ráže...

Dokud se nepodaří ze vztahů mezi skupinami lidí válku jako prostředek řešení sporů odstranit, je nezbytně nutné snažit se alespoň omezit násilí ji provázející. Je úkolem každého z nás přispívat k pochopení principů humanitárního práva – jeho neznalost je největším nepřítelem jeho respektování.

-mj

© ČČK – Noviny Červeného kříže, 2004

(publikováno jako seriál u příležitosti 140 let od přijetí první Ženevské úmluvy)